

راهنمای برنامه‌ی درسی تاریخ در دوره‌ی متوسطه

چگونگی دست‌یابی به هدف‌های مشترک در برنامه‌ی درسی تاریخ دوره‌ی متوسطه

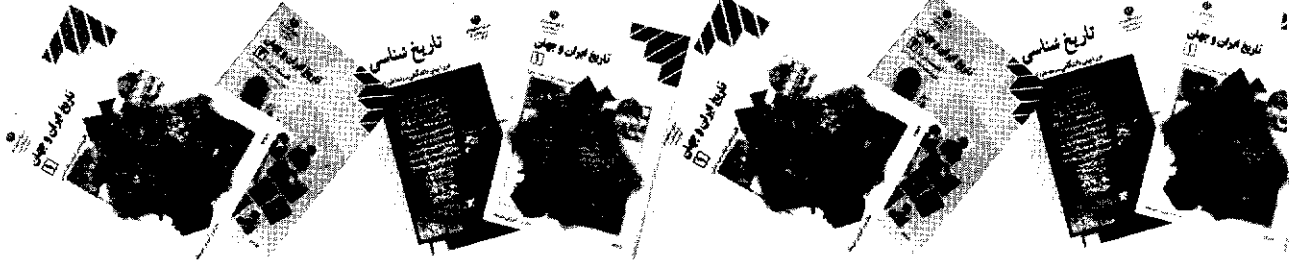
«قسمت دوم»

اشاره :

تهیه راهنمای برنامه‌ی درسی، نخستین قدم برای تولید مواد آموزشی است و مرحله‌های بعدی، نظیر نظرسنجی درباره‌ی راهنما، تألیف جدید، اجرای آزمایشی، اعتباربخشی و... همگی پس از تهیه راهنمای برنامه‌ی درسی صورت می‌گیرد.

ضرورت انتشار راهنمای برنامه‌ی درسی تاریخ در دوره‌ی متوسطه، در جریان گفت‌وگو با دبیران تاریخ احساس شد، دسترسی به این سند، می‌تواند برای مفید باشد. اعضای «شورای برنامه‌ریزی گروه تاریخ»، در زمان تهیه این مجموعه عبارت بودند از آقایان، دکتر عبدالرسول خیراندیش، دکتر منصور صفت‌گل، دکتر جواد عباسی، دکتر حسین مفتخری، مسعود جوادیان، نصرالله صالحی، مجتبی مقصدی.

در پی تشکیل جلسات متعدد و ارائه نظریات کارشناسی در اواخر سال ۷۶، مجموعه‌ای از هدف‌های نگرشی و مهارتی در «دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی»، به عنوان هدف‌های مشترکی که تحقق آن‌ها در همه عناوین درسی ضروری و ممکن است به تصویب رسید. هدف‌ها از این قرارند:

هدف‌های مشترک در حیطه ارزش‌ها و نگرش‌ها

۱. پرورش بینش الهی و علاقه‌مندی به فرهنگ اسلامی-ایرانی:
  - ۱-۱. اعتقاد به آفریدگار، توجه به عظمت آفرینش
  - ۲-۱. توجه به پدیده‌های هستی به عنوان آیات الهی
  - ۳-۱. گرایش نسبت به ارزش‌های انقلاب اسلامی و هویت ملی
  - ۴-۱. نگرش منفی نسبت به عوامل مخرب و ضد ارزش‌ها با عنایت به مسأله تهاجم فرهنگی
۲. پرورش روحیه جامعه‌پذیری:
  - ۱-۲. علاقه به تعاون و همکاری
  - ۲-۲. احترام به نظم و قانون و مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی
  - ۳-۲. تحمل آراء دیگران، رعایت انصاف و احترام نسبت به دیدگاه‌های گوناگون
۳. پرورش روحیه مشارکت در حل مسائل و مشکلات اجتماعی (مسأله مبارزه با مواد مخدر و...):
  - ۱-۳. صرفه‌جویی و رعایت اعتدال در زندگی
  - ۲-۳. حفظ و نگاه‌داری و استفاده منطقی و بهینه از محیط‌زیست، منابع و امکانات
۴. تقویت روحیه قدرشناسی:
  - ۱-۴. قدرشناسی نسبت به دانش
  - ۲-۴. قدرشناسی نسبت به دانشمندان
  - ۳-۴. قدرشناسی نسبت به افرادی که در بهتر زیستن ما مؤثر بوده‌اند.
۵. پرورش ذوق، ابتکار و حس زیبایی‌شناسی

هدف‌های مشترک در حیطه مهارت‌ها

۱. پرورش مهارت‌های علمی:

- ۱-۱. مهارت‌های کاوشگری و تحقیق
- ۲-۱. مهارت‌های تفکر منطقی و انتقادی
- ۳-۱. مهارت‌های مطالعه و کتابخوانی
۲. پرورش مهارت‌های اجتماعی:
  - ۱-۲. مهارت‌های زبانی (خواندن، نوشتن، گوش دادن، بیان کردن)

- ۲-۲. مهارت گروهی (مشارکت در همکاری گروهی و برقراری ارتباط با دیگران)

- ۳-۲. مهارت اطلاع‌رسانی (تبادل اطلاعات به کمک جدول، تصویر، نمودار و به کارگیری فناوری جدید).

در این جا به ترتیب، به تبیین چگونگی زمینه‌سازی برای دست‌یابی به هدف‌های مذکور در برنامه درسی تاریخ دوره متوسطه می‌پردازیم:

۱. پرورش بینش اسلامی و علاقه‌مندی به فرهنگ اسلامی-

ایرانی

- ۱-۱. از آنجا که اعتقاد به آفریدگار قدمتی به اندازه عمر بشر دارد، طبیعی است که در درس تاریخ با بیان سابقه خداجویی انسان‌ها (تاریخ ادیان و اعتقادات)، به طور مستقیم و غیرمستقیم زمینه تلقی این مسأله به عنوان یک امر بدیهی در زندگی، فراهم می‌شود.

به علاوه، از آن‌جا که رویدادهای تاریخی (به ویژه مواردی چون تاریخ پیامبران، ائمه و...) مستقل از حکمت خداوندی و قانون‌های الهی قابل درک نیستند، ارائه آن‌ها، دانش‌آموزان را به عظمت نقش آفریدگار بیش‌تر متوجه می‌کند. عظمت آفرینش نیز از نظر کلی با تأمل در طولانی و متنوع بودن تاریخ بشر و رویدادهای آن گوشزد می‌شود. در طول صدها هزار سال، انسان‌های بسیاری از پس یکدیگر آمده‌اند و همگی سرانجام در مقابل حکمت و قانون‌های خلقت خداوندی سر تعظیم فرود آورده و مقهور آن شده‌اند. این موضوع بی‌شک قبل از هر چیز، یادآور عظمت آفرینش و حضور آفریدگار است. گرچه دست‌یابی به این هدف، در واقع روح مطالب درس تاریخ را تشکیل می‌دهد، اما در بعضی بخش‌ها همانند بعثت پیامبر و تاریخ صدر اسلام می‌توان، به طور آشکار نیز آن را به دانش‌آموزان یادآوری کرد. هدف شماره ۱ از هدف‌های نگرشی و ارزشی درس تاریخ نیز در همین زمینه پیش‌بینی شده است.

- ۲-۱. در درس تاریخ، بعضی رویدادهای مشخص می‌توانند به

عنوان «آیات و بیانات» الهی مورد توجه قرار گیرند. بیان مواردی چون حرکت تاریخی پیامبران، ماجرای ابرهه، بعضی حوادث صدر اسلام که آیات خداوند در آن‌ها مشهودتر است، تحقق وعده‌های خداوندی چون کیفر ستمگری و خیانت، و پاداش مقاومت و سخت‌کوشی در مورد بسیاری رویدادها و افراد، و بالاخره موضوع انقلاب اسلامی و تداوم آن به عنوان آخرین نمونه از این دست، به تحقق این هدف کمک می‌کند.

در سخن از پیدایش زندگی انسانی بر روی زمین (کتاب سال اول) هم، می‌توان به چگونگی فراهم شدن شرایط زیست انسان با توجه به امکاناتی که خداوند مهیا کرده است، اشاره کرد.

۳-۱. تقویت هویت ملی و اسلامی را باید در ردیف هدف‌های خاص درس تاریخ قرار داد. از جمله موضوعاتی که ما را در رسیدن به این هدف یاری می‌دهند. عبارتند از: سابقه تمدن مردم ایران و جایگاه آن‌ها در سطح جهانی، دستاوردهای بزرگ ایرانی و خدمات آنان، به بسیاری از ارزش‌های اسلامی نیز در همین چارچوب باید توجه شود. در سال سوم باید به طور خاص و تفصیلی، مقوله انقلاب اسلامی بحث و بررسی شود و ارزش‌هایی چون: توجه به نقش رهبری، ایثار و شهادت‌طلبی، و مبارزه با استبداد و استکبار از محورهای اساسی بحث باشند. هدف‌های شماره ۳ و ۴ و ۶ از هدف‌های نگرشی و ارزشی درس تاریخ، به عنوان هدف‌های اختصاصی برنامه درسی تاریخ در همین راستا طراحی شده‌اند.

۴-۱. مترادف بودن تاریخ با مقوله عبرت‌آموزی، بیش از هر چیز ناظر به ایجاد نگرشی منفی نسبت به عوامل مخرب و ضد ارزشی است. بیان عواقب اموری چون فراموش کردن خداوند، ستم بر مردم، خیانت به مردم و کشور، وابستگی به بیگانگان، ثروت‌طلبی نامشروع، انحرافات فکری و ایدئولوژیکی، تفرقه و نفاق و... از مصداق‌های قابل توجه در این زمینه هستند. در کتاب سوم که به رویدادهای دوره معاصر اختصاص دارد، می‌توان به پدیده‌های تهاجم فرهنگی در ایران و جهان پرداخت. این مقوله نیز در ردیف هدف‌های اختصاصی در این پایه است.

۲. پرورش روحیه جامعه‌پذیری

۱-۲. تعاون و همکاری به سه شکل در برنامه درسی تاریخ مورد

توجه است: یکی نقش این موضوع در سطح بین‌الملل که اهمیت آن در شکل‌گیری نخستین جوامع بشری و تبادلات تمدنی ملت‌ها از قدیم تا کنون و تأثیر آن در پیشرفت بشری از مصداق‌های بارز آن است و مهم‌ترین نمود آن را در حرکت‌های اجتماعی نظیر نهضت‌های ملی و مردمی دو سده اخیر به ویژه انقلاب اسلامی، می‌توان دید.

بالاخره پیش‌بینی فعالیت‌های درسی به شکل گروهی نیز می‌تواند به پرورش روحیه تعاون و جامعه‌پذیری کمک کند.

۲-۲. معرفی جوامع قانون‌مند همچون بابل قدیم، ایران عصر هخامنشی و جامعه مسلمانان در عصر پیامبر به عنوان جوامعی برتر در عصر خود، مقدمات توجه دانش‌آموزان به مقوله نظم و قانون را فراهم می‌کند. همچنین بیان مصداق‌های متعددی از عواقب سوء بروزی نظامی و بی‌قانونی در دوره‌های مختلف در این زمینه قابل توجه است. مسؤلیت‌پذیری فردی و اجتماعی نیز با بیان مواردی چون: نقش شخصیت‌های گوناگون به ویژه دانشمندان، مصلحان و مبارزان در تاریخ ایران و جهان، نقش جوانان در صحنه‌های تاریخ به ویژه انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، و تأثیر عزم ملی در ترقی ملت‌ها (مانند مورد ژاپن، استقلال هند و... یا ایران در جریان انقلاب اسلامی و جنگ)، می‌تواند تحقق یابد. در بیان این موارد باید به نقش زنان نیز توجه داشت.

۳-۲. تاریخ بشر به طور کلی و تاریخ ایران، شاهد موارد متعددی است که عواقب ناشی از تعصب و خشونت را نشان می‌دهد. حکومت‌ها و ملت‌ها و افرادی که در برخورد با آراء مختلف رویه‌ای مبتنی بر عدم تحمل و همراه با سخت‌گیری در پیش گرفته‌اند، غالباً نه تنها نتیجه‌ای از عمل خود نبرده‌اند، بلکه عملکرد آنان تأثیرات سریعی نیز به همراه داشته است. عملکرد بعضی حکومت‌ها در ایران قبل و بعد از اسلام، نحوه برخورد موبدان با پیروان ادیان دیگر در بعضی مقاطع از یک سو و برخورد منطقی و مبتنی بر سعه صدر پیامبران الهی به ویژه پیامبر اسلام و ائمه اطهار (ع)، نمونه‌هایی از رویکردهایی هستند که در درس تاریخ باید به آنها توجه شود.

۴-۲. این هدف با قسمت دوم از هدف (۲-۲) و نیز هدف (۲-۱) تقریباً یکی می‌باشد. با این حال در مورد مسأله مواد مخدر می‌توان در کتاب درسی سال سوم (در بررسی تاریخ استعمار و تاریخ معاصر ایران) اشارات کافی داشت.

می‌توان به معرفی افرادی نظیر پیامبران، امامان، رهبران و مبارزان راه حق و آزادی پرداخت که در شکل‌گیری تاریخ و مسیر زندگی ما مؤثر بوده‌اند. امام خمینی (ره) به عنوان یکی از آخرین مصداق‌های این مسأله، باید به طور خاص در بررسی تاریخ انقلاب اسلامی معرفی شود.

۵. پرورش ذوق، ابتکار و حس زیبایی‌شناسی
کتاب درسی باید دارای زیبایی و جذابیت‌های لازم باشد و از تصویرها و رنگ‌های مطلوب در چاپ آن استفاده شود. همچنین با ارائه فعالیت‌هایی برای دانش‌آموزان در بررسی آثار تاریخی و هنری و توجه دادن آن‌ها به جنبه‌های زیبایی این آثار و ارائه گزارش و تهیه طرح از آن‌ها، می‌توان به پرورش حس زیبایی‌شناسی دانش‌آموز کمک کرد.

هدف‌های مشترک در حیطه مهارت‌ها

۱. پرورش مهارت‌های علمی

۱-۱. در پیش‌گرفتن شیوه‌های مبتنی بر فعالیت در تألیف کتاب‌های جدید، موجب تقویت مهارت‌های کاوشگری و تحقیق در برنامه‌درسی تاریخ خواهد شد. پیش‌بینی فعالیت‌هایی در متن درس‌ها و به ویژه در پایان درس‌ها (به عنوان تکلیف خارج از کلاس)، با در نظر گرفتن شرایطی که در بحث مربوط به «فعالیت در برنامه‌درسی تاریخ» آمده است، به تحقق این هدف کمک می‌کند.

۲-۱. فراهم کردن فرصت‌هایی برای تفکر دانش‌آموزان درباره موضوعات تاریخی درون درس، که مستلزم نتیجه‌گیری منطقی آن‌ها درباره آن موضوعات است، به برآورده شدن این هدف کمک می‌کند. به علاوه در درس تاریخ می‌توان دانش‌آموزان را با کسانی که تفکر منطقی و انتقادی داشته‌اند، آشنا کرد. (مانند سید جمال‌الدین اسدآبادی و...)

۳-۱. به جز مطالعه کتاب درسی، نیاز به مطالعه برای انجام فعالیت‌های پیش‌بینی شده در کتاب، می‌تواند زمینه‌ساز تقویت مهارت‌های مطالعاتی دانش‌آموزان باشد. مطالعه روی آثار تاریخی، اسناد، مصاحبه با شاهدان وقایع تاریخی اخیر و بالاخره مراجعه به کتاب‌های غیردرسی در این مورد قابل توجه است.

۳. پرورش روحیه استفاده صحیح از منابع و امکانات
۱-۳. در درس تاریخ زمینه بیان صرفه‌جویی و رعایت اعتدال در زندگی به طور غیرمستقیم و با مصداق‌هایی فراتر از زندگی فردی و روزمره وجود دارد. بیان ریخت و پاش‌های بعضی فرمانروایان و عواقب آن‌ها و سیاست‌های اقتصادی نامتعادل (مثل سیاست‌های حکومت پهلوی) از نمونه‌های این موضوع هستند. همچنین می‌توان از طریق ارائه شیوه زندگی بعضی شخصیت‌های علمی، مذهبی و سیاسی، چه به عنوان متن کتاب و چه فعالیت خارج از کلاس، دانش‌آموزان را با مصداق‌هایی از زندگی مبتنی بر قناعت و اعتدال آشنا کرد.

۲-۳. در کتاب سال سوم (تاریخ معاصر ایران) زمینه مناسبی برای بررسی بحران آلودگی محیط‌زیست و وضعیت توزیع امکانات و منابع در سطح جهان، به عنوان مسائل کنونی جهان وجود دارد. همچنین موضوع منابع نفتی و لزوم بهره‌گیری درست از آن‌ها و مسأله اقتصاد تک‌محصولی به عنوان نمونه استفاده غیرمنطقی از منابع و امکانات، می‌تواند بیان شود. قابل ذکر است که استفاده منطقی از منابع و امکانات با مسأله رعایت اعتدالی که در هدف قبل به آن توجه شده است، همپوشی زیادی دارد.

۴. تقویت روحیه قدرشناسی

۱-۴. بیان تاریخ علم و زحمت‌هایی که انسان‌ها برای پیشبرد آن متحمل شده‌اند، به عنوان یکی از موضوعات مورد بحث در دوره‌های متعدد تاریخی، بستر مناسبی برای نگرش توأم با احترام دانش‌آموزان به میراث بشری فراهم می‌کند. همچنین در تاریخ، موارد متعددی از نقش برخورداری افراد و ملت‌ها از دانش، در ترقی و تعالی آن‌ها (مانند مسلمانان در قرن‌های سوم و چهارم هجری) به چشم می‌خورد. جدای این روند، مطالب و فعالیت‌های درسی باید چنان باشند که دانش‌آموزان را به مطالعه تاریخ علاقه‌مند کنند.

۲-۴. بیان خدمات دانشمندان و نقش آن‌ها در پیشرفت زندگی بشری، به ویژه معرفی چهره‌های علمی ایرانی-اسلامی، یکی از موضوعات درس تاریخ است. در کتاب‌های سال دوم و سوم، زمینه تحقق این هدف بیش‌تر مهیا می‌شود.

۳-۴. علاوه بر مورد مذکور شده در بند قبلی، در کتاب‌های تاریخ

۲. پرورش مهارت‌های اجتماعی

۱-۲. تدریس و یادگیری مطالب درسی تاریخ در کلاس دوم، خود به خود زمینه‌ساز تقویت مهارت‌های زبانی است. علاوه بر این، دانش‌آموزان در حین انجام فعالیت‌ها به نحو بارزتری به این مهارت‌ها دست می‌یابند. به عنوان مثال، برای انجام فعالیت‌های تحقیقی، ملزم به خواندن و نوشتن مطالبی می‌شوند؛ در کلاس به گفته‌های معلم یا همکلاسی خود گوش فرامی‌دهند و در فعالیت‌های متن درس‌ها به بیان نظرات خود می‌پردازند. به علاوه انتظار می‌رود، درس تاریخ بخشی از هدف مذکور را در بلندمدت یعنی پس از پایان سال‌های تحصیلی، محقق سازد.

۲-۲. همچنان‌که در بحث مربوط به «فعالیت در برنامه‌درس تاریخ» تأکید شد، برای انجام فعالیت‌های یادگیری، بهتر است دانش‌آموزان در قالب گروه‌های کاری سازمان‌دهی شوند. این کار زمینه‌ساز تقویت مهارت‌های گروهی است.

۳-۲. در کتاب‌های درسی باید به الگوهای برگرفته از مهارت‌های اطلاع‌رسانی مانند استفاده از جدول، نمودار، تصویر، نقشه و... توجه شود. در فعالیت‌های پیش‌بینی شده برای موضوعات متعدد نیز می‌توان به تقویت بیش‌تر توانایی‌های دانش‌آموزان در این مورد پرداخت.

تصمیم‌گیری درباره هدف‌های نگرشی و ارزشی
هدف‌های نگرشی و ارزشی پیش‌بینی شده در برنامه‌درسی تاریخ، دو ویژگی مشخص دارند که همین ویژگی‌ها دست‌یابی به آن‌ها را در پایه‌های متفاوت و گاه در تمامی درس‌ها ممکن می‌سازد. این دو ویژگی عبارتند از:

۱. جامع بودن: بیش‌تر هدف‌ها از شمولیت و جامعیت بسیاری برخوردارند.

۲. امکان تکرار داشتن: تقسیمات دوره‌ای و زمانی تاریخ، این امکان را فراهم می‌کند که هر هدف در پایه‌های متفاوت به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم قابلیت تحقق داشته باشد. به عنوان مثال، موضوع ارج نهادن به خدمات و فداکاری‌های پیشینیان، ایجاد آمادگی برای دفاع از میهن، بزرگداشت شخصیت‌های تاریخی و تقویت حس احترام به سایر ملت‌ها، از آن جهت که مصداق‌های متنوعی در دوره‌های متعدد

تاریخی دارند، در همه پایه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند.

بدین جهت توصیه اصلی آن است که مؤلفان و معلمان این هدف‌ها را همواره مدنظر خود داشته باشند و به اقتضای محتوای درس‌ها زمینه را برای تحقق آن‌ها فراهم کنند.

هدف‌های نگرشی و ارزشی با استفاده از ابزارها و شیوه‌های گوناگون مانند متن درس، تصاویر، نمودارها و فعالیت‌ها قابل دست‌یابی هستند. در دوره‌های آموزش دبیران و کتاب معلم نیز در مورد این هدف‌ها و چگونگی پرداختن به آن‌ها در واحدهای درسی مبحث ویژه‌ای ارائه می‌شود.

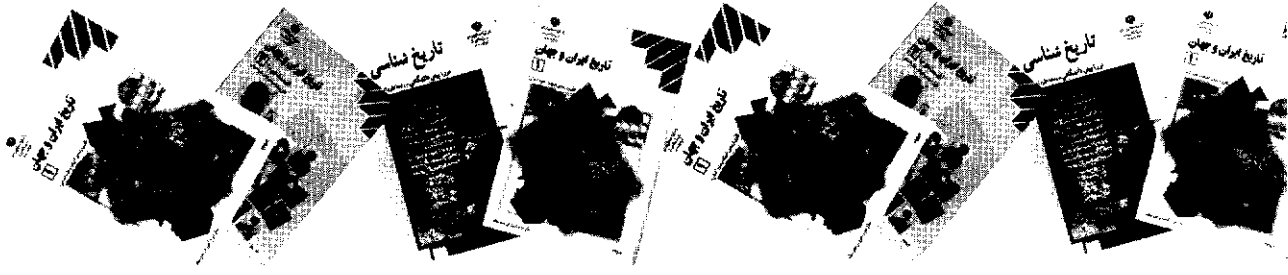
با وجود توضیحات بالا، تا آن‌جا که به انتخاب و تدوین محتوا و فرایند تدریس مربوط می‌شود، موارد مشخصی که لازم است مورد توجه مؤلفان و معلمان قرارگیرند، یادآوری می‌شوند:

۱. هدف شماره ۱ از جمله هدف‌هایی است که روح کلی حاکم بر برنامه‌درسی تاریخ را تشکیل می‌دهد چرا که تاریخ چیزی جز شرح زندگی اجتماعی انسان نیست و همین موضوع پایه‌ای محکم برای خودشناسی است. در این باره مؤلفان و معلمان باید در موارد گوناگون، اهمیت این مسأله را یادآوری نمایند. به ویژه در درس نخست از کتاب سال دوم که به بیان چرایی و اهمیت تاریخ مربوط می‌شود، در بیان فایده‌های مطالعه تاریخ به این موضوع اشاره مستقیم می‌شود.

بدین ترتیب موضوع خودشناسی در همه درس‌های بعدی نیز مورد توجه دانش‌آموز قرار می‌گیرد. در پرسش‌ها و فعالیت‌های مربوط به درس‌ها نیز می‌توان برداشت‌هایی را که حاکی از «شناخت بهتر خود» (شناخت انسان) هستند، درج کرد.

در مورد خداشناسی نیز از آن‌جا که در سرگذشت بشری قدرت خداوندی حضوری دائمی دارد، در مباحث متعدد به ویژه آن‌جا که از تاریخ پیامبران و ادیان سخن به میان می‌آید، می‌توان نقش آشکار خداوند را در مسیر تاریخ مورد توجه قرار داد. در درس نخست از کتاب سال دوم نیز در میان دلایل ضرورت و اهمیت مطالعه تاریخ، لازم است به‌طور مستقیم به این موضوع اشاره شود.

۲. تاریخ از نقش شخصیت‌ها در تعیین سرنوشت جوامع بشری آکنده است. به ویژه آن‌جا که میان این شخصیت‌ها با مبدأ خلقت رابطه‌ای برقرار است. از سوی دیگر و درمقابل این شخصیت‌ها در

خودگذشتگی در راه آن را در بردارد. گرچه بیان این موارد می‌تواند خودبه‌خود موجب تحریک حس میهن‌دوستی یادگیرنده شود، اما لازم است مؤلفان و معلمان به اقتضای مصداق‌های تاریخی اهمیت این موضوع را به‌طور آشکار و تفصیلی یادآور شوند. مواردی از تاریخ ایران نظیر مقاومت آریوبرزن در برابر هجوم اسکندر، ایستادگی مردم جنوب در برابر متجاوزان انگلیسی در دوره‌ی معاصر و مهم‌تر از همه ایثار و از خودگذشتگی مردم ایران در جریان جنگ تحمیلی (با تأکید بر نقش جوانان) و اهتمام کسانی چون گاریبالدی، ژاندارک، سیمون بولیوار و... در دیگر مناطق جهان، برای حفظ وحدت و انسجام کشورهایشان نمونه‌هایی از مصداق‌های تاریخ است که توجه به این مسأله هستند.

در کنار مسأله‌ی میهن‌دوستی، موضوع فرهنگ خودی و آثار مخرب فرهنگ‌های بیگانه نیز در تاریخ مدنظر است. تاریخ از یک سو نشانگر اهتمام ملت‌ها در حفظ ارزش‌های فرهنگی خودشان و از سوی دیگر بیانگر سرانجام تسلط فرهنگی بیگانگان بر یک ملت در بعضی از دوره‌های تاریخی است. (البته لازم است مرز میان تهاجم فرهنگی با تبادل فرهنگی نیز تعیین شود). در این میان به‌ویژه به دو مسأله می‌باید توجه اساسی شود:

۱- اول، پویایی فرهنگ ایرانی - اسلامی و تأثیرگذاری آن بر سایر فرهنگ‌ها و مستحیل نشدن آن در فرهنگ‌های بیگانه در گذر زمان.
 ۲- دوم وسعت حوزه جغرافیایی فرهنگ ایرانی در دوره‌های متعدد تاریخی؛ آن‌چنان‌که ایران کنونی در واقع بخشی از حوزه فرهنگ ایرانی است. به‌ویژه در تاریخ سال سوم که به تاریخ معاصر ایران و جهان اختصاص دارد، می‌باید به مسأله تهاجم فرهنگی به‌عنوان یکی از اشکال استعمار نو، و عواقب آن به‌عنوان یکی از مشکلات جهان معاصر به‌طور بسنده پرداخته شود. موضوع میهن‌دوستی نیز، به‌طور مشخص در درسی که برای بحث درباره فایده‌ها و اهمیت تاریخ پیش‌بینی می‌شود، مورد توجه قرار می‌گیرد.

۳- تقویت حس میهن‌دوستی و مقابله با تهاجم فرهنگی نباید موجب ایجاد حس خودبزرگی بینی همراه با کوچک شمردن سایر ملت‌ها شود. به‌همین دلیل هرچا که دیگر ملت‌ها نیز نقشی در پیشرفت سیر زندگی بشری داشته‌اند، می‌باید به آن‌ها توجه شود. در واقع در پایان دوره متوسطه، انتظار می‌رود که دانش‌آموزان ضمن ارج نهادن به میهن و فرهنگ انسانی - اسلامی، تنها خود و کشورشان را به‌عنوان مجری و

تاریخ گروه قابل توجهی از افراد با نقش مخرب وجود دارند که آن‌ها نیز جزئی از تاریخ شده‌اند. بیان سرگذشت هر دو گروه که در مباحث درسی همه پایه‌ها (با توجه به دوره زمانی مورد بحث آن‌ها) امکان‌پذیر است به نوعی در ساختن شخصیت دانش‌آموزان و پرورش حس جانبداری آنان از گروه نخست و گریز از گروه دوم در زندگی‌شان مؤثر است. در پرداختن به این موضوع لازم است به سه نکته توجه شود: الف) در بیان سرگذشت یا عملکرد افراد، به‌طور روشن به نقش سازنده یا مخرب آن‌ها اشاره شود. یا حداقل دانش‌آموزان به تأمل درباره آن‌ها فراخوانده شوند.

ب) تأکید اصلی بر توجه به شخصیت‌های مثبت در تاریخ باشد. چرا که توجه بیش‌تر به افرادی با نقش منفی، سیمای تاریک و مایوس‌کننده‌ای را پیش روی یادگیرنده ترسیم می‌کند.

ج) با توجه به این‌که حجم محتوا اجازه پرداختن به تعداد بیش‌تری از شخصیت‌ها را در کتاب درسی نمی‌دهد، می‌باید در قالب فعالیت‌های پایانی درس‌ها، مواردی از زندگانی و نقش تاریخی افراد برجسته در هر دوره، برای مطالعه، تهیه مقاله و... پیش‌بینی شود. در این مورد معلمان می‌توانند شخصیت‌های محلی و بومی را نیز مورد توجه قرار دهند.

۳. از جمله اصول ثابت در تاریخ، بیان نتایج توجه انسان‌ها به ارزش‌هایی چون عدالت، تلاش، درست‌کاری، علم‌آموزی و... است. این موضوع هم در تاریخ سیاسی و هم تاریخ تمدنی و فرهنگی قابل ارائه است. یکی از مهم‌ترین درس‌های تاریخ این است که نشان می‌دهد تمسک به ارزش‌های انسانی - اسلامی رمز ماندگاری و سعادت انسان‌های بزرگ در طول تاریخ بوده است. در تدوین محتوا و تدریس تاریخ می‌باید در موارد متعدد توجه دانش‌آموزان به این مسأله جلب شود. مثلاً هرگاه سخن از زندگانی یک دانشمند برجسته با یک سیاستمدار بزرگ به میان می‌آید، عوامل موفقیت آن‌ها که چیزی جز توجه به ارزش‌های انسانی - اسلامی نیست، مطرح و بررسی شود.

۴. یکی از مهم‌ترین هدف‌های نگرشی و ارزشی در درس تاریخ، تقویت روحیه میهن‌دوستی است. آن‌چنان‌که در مقایسه با درس‌های دیگر باید آن را جزو هدف‌های ویژه درس تاریخ به‌شمار آورد. تاریخ ملت‌های مختلف به‌ویژه تاریخ ایران که محور اصلی مباحث درسی است، صحنه‌های متعددی از اهتمام نسبت به حفظ میهن و ایثار و از

متولی این فرهنگ تلقی نکنند و در برخورد با سایر ملت‌ها نیز نگرشی روشن و در مجموع مثبت داشته باشند. در مباحثی از کتاب سال سوم نیز که به بحث درباره اوضاع کنونی جهان می‌پردازد، لازم است به سهم ملت‌ها و کشورها در شکل‌گیری وضع حاضر و نیاز به سهم بودن همگان برای نیل به شرایط مطلوب در زندگی انسانی پرداخته شود. ۶. به دلیل گستردگی تاریخ بشر، محتوای درس‌های تاریخ در دوره متوسطه (با توجه به محدودیت زمان، حجم و...) به تنهایی برآورنده و کامل‌کننده همه هدف‌های مورد نظر در مطالعه تاریخ نیست. بنابراین، باید در برنامه‌ی درسی تمهیداتی اندیشیده شود که دانش‌آموزان را هم در ضمن تحصیل و هم پس از آن، به گسترده کردن مطالعات تاریخی‌شان تشویق نماید. تبیین دقیق و دلایل اهمیت و نقش تاریخ در زندگی انسان، انتخاب موضوعات جذاب و برانگیزنده، نگارش مناسب و زیبای مطالب، طرح پرسش‌های مستلزم پیگیری از سوی دانش‌آموز و پیش‌بینی فعالیت‌های مطالعاتی در پایان درس‌ها، از جمله مواردی هستند که می‌توانند مطالعه تاریخ را به عنوان جزئی از برنامه زندگی افراد در دوران تحصیل و پس از آن قرار دهند. در مورد ایجاد علاقه به حفظ میراث فرهنگی نیز می‌توان به مواردی چون استناد به مصداق‌های میراث فرهنگی (مانند بناها، نوشته‌ها و...) و بیان اهمیت آن‌ها به عنوان اسناد تاریخی و نشانه هویت ملت‌ها اشاره کرد. در این زمینه، به‌ویژه استفاده از تصویرهای مناسب، انجام بازدیدهای علمی و نمایش فیلم‌هایی از آثار تاریخی، موجب جلب توجه بیشتر دانش‌آموزان به اهمیت موضوع می‌شود. همچنین بسته به موضوع درس‌ها و شرایط محیطی، می‌توان توجه آن‌ها را به اهمیت آثار تاریخی محلی و بومی جلب کرد.

۷. یکی از فایده‌های مهمی که برای مطالعه تاریخ برشمرده شده، «عبرت‌آموزی» است. عبرت‌آموزی زمانی معنا می‌یابد که موجب ایجاد تحولی سازنده در رفتار و کردار افراد شود. به همین دلیل، در درس تاریخ باید ضمن آگاهی بخشیدن به دانش‌آموزان در این باره (که بیش‌تر در درس مربوط به ضرورت و اهمیت تاریخ می‌آید)، فرصت‌هایی را برای تأمل در مصداق‌های عبرت‌آموزی فراهم کرد. به عنوان مثال، می‌توان درباره بعضی رویدادها یا افراد، فعالیت‌هایی به این مضمون پیش‌بینی کرد که «از مطالعه آن‌ها چه «درس‌هایی» (نتایجی) می‌توان گرفت.»

موضوعات و سرفصل‌های کلی محتوا

براساس هدف‌های تعیین شده و آنچه در جدول وسعت و توالی محتوا آمده است، در این قسمت موضوعات و سرفصل‌هایی که تدریس آن‌ها زمینه‌ساز دست‌یابی به آن هدف‌هاست، ارائه می‌شود. توجه به این نکته ضروری است که این موضوعات و سرفصل‌ها براساس تعداد جلسات کلاس درس و واحدهای اختصاص یافته به درس تاریخ در هر پایه در قالب درس‌های معینی سازماندهی می‌شوند. به علاوه توجه به آنچه در مبحث اصول سازماندهی و ارائه محتوا ذکر شده است، در این زمینه اهمیت دارد.

موضوعات و سرفصل‌های کلی محتوا در پایه دوم

- اهمیت و فایده‌های مطالعه تاریخ
- زندگی انسان پیش از تاریخ
- تاریخ بین‌النهرین باستان
- تاریخ مصر باستان
- تاریخ تمدن‌های آسیای صغیر
- تاریخ یونان باستان
- تاریخ روم باستان
- اهمیت جغرافیای ایران و جغرافیای تاریخی ایران در دوران باستان
- تاریخ ایران پیش از مهاجرت آریایی‌ها با تأکید بر تاریخ ایلام
- مهاجرت آریایی‌ها با تأکید بر تاریخ ایلام
- مهاجرت آریایی‌ها و ظهور آیین زردشت
- دولت و تمدن ماد
- دولت و تمدن هخامنشی
- حمله اسکندر و حکومت سلوکیان (با اشاره به تمدن یونان باستان)
- دولت تمدن اشکانی (با اشاره به اوضاع سیاسی تمدن روم باستان)
- دولت و تمدن ساسانی
- تمدن و فرهنگ چین باستان
- تمدن و فرهنگ هند باستان
- ظهور اسلام در شبه جزیره عربستان
- تاریخ صدر اسلام در مکه

انگلستان، روسیه و ...)

- اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره قاجار
- انقلاب مشروطیت ایران (علت‌ها و نتایج)
- اوضاع داخلی اروپا در قرن نوزدهم
- اوضاع قاره آمریکا در قرن نوزدهم
- اوضاع شبه قاره هند در قرن نوزدهم
- اوضاع شرق دور در قرن نوزدهم
- جنگ جهانی اول و اوضاع آن در ایران
- سقوط دولت قاجاریه و تأسیس حکومت پهلوی
- اوضاع ایران در دوره رضاشاه
- جنگ جهانی دوم و تأثیر آن در ایران
- اوضاع ایران پس از جنگ جهانی دوم تا نهضت ملی شدن نفت
- نهضت ملی شدن نفت ایران و کودتای ۲۸ مرداد
- آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)
- اوضاع ایران در فاصله سال‌های ۴۳ تا ۵۷
- جغرافیای تاریخی ایران در دوران معاصر
- دوران جنگ سرد و پیامدهای جهانی آن
- انقلاب اسلامی ایران
- اوضاع ایران پس از انقلاب اسلامی
- چشم انداز جهان کنونی.

محتوای مربوط به موضوعات بالا در قالب ۲۰ تا ۲۸ درس برای ۳ واحد درسی و حدود ۳۷ جلسه درسی ۱/۵ ساعتی طراحی می‌شود.

اصول سازماندهی و انتخاب محتوا

- به منظور دست‌یابی به هدف‌های درسی و با توجه به رویکردهای جدید در فعال کردن دانش‌آموزان در فرایند یاددهی - یادگیری، توجه به اصول زیر در تهیه محتوای درسی و سازماندهی آن ضروری است.
۱. هدف‌های تعیین شده در برنامه، به ویژه هدف‌های هر پایه در انتخاب و سازماندهی محتوا به طور دائم مورد توجه و مراجعه قرار گیرد.
  ۲. سه عامل «زمان»، «مکان» و «علیت» به عنوان رکن‌های اصلی دانش تاریخ و به عنوان ابزار مناسب برای تفهیم مطالب تاریخی، در تهیه و تنظیم محتوا مورد توجه کافی قرار گیرد.

- تاریخ اسلام در مدینه
  - تاریخ خلافت و فتوحات
  - تاریخ اسلام در عصر حکومت امویان
  - خلافت عباسیان از تأسیس تا سقوط
  - حکومت‌های متقارن در ایران
  - اوضاع سیاسی - نظامی ایران در عصر ترکان
  - تمدن و فرهنگ ایرانی - اسلامی تا قرن هفتم هجری
  - حمله مغول به ایران و حکومت ایلخانان
  - اوضاع ایران از سقوط حکومت ایلخانان تا تأسیس دولت صفوی
  - تمدن و فرهنگ ایران از قرن هفتم تا قرن دهم هجری
  - روابط خارجی ایران از قرن چهاردهم تا دهم هجری
  - اوضاع جهان اسلام (به جز ایران) در عصر عباسیان
  - تمدن جهانی اسلام (قرن سوم تا هفتم)
  - تاریخ سیاسی و تمدنی اروپا در قرون وسطا
  - جنگ‌های صلیبی و پیامدهای آن
  - تاریخ مختصر چین و ژاپن از قرن هفتم تا هجدهم میلادی.
- محتوای مربوط به موضوعات بالا در قالب ۲۴ تا ۲۸ درس برای ۴ واحد درسی و حدود ۴۷ جلسه درسی ۱/۵ ساعتی طراحی می‌شود.

موضوعات و سرفصل‌های کلی محتوا در پایه سوم

- تاریخ دولت صفوی
- تمدن و فرهنگ عصر صفوی
- تاریخ دولت‌های افشار و زند
- تمدن و فرهنگ ایران در عصر افشاریه و زندیه
- جغرافیای تاریخی ایران در دوره مورد نظر
- تاریخ امپراتوری عثمانی
- تاریخ دولت گورکانیان هند
- اروپا در قرن‌های جدید
- تحولات سیاسی اروپا در قرن‌های جدید
- انقلاب‌های اروپا در قرن‌های جدید
- تأسیس حکومت قاجاریه در ایران
- انقلاب صنعتی و مسأله استعمار
- روابط خارجی ایران با کشورهای اروپایی (فرانسه،

۳. از چهار نوع تقویم: قبل از میلاد، میلادی، هجری قمری و هجری شمسی به تناسب دوره زمانی مطالب هر پایه و هر درس استفاده شود. در مواقع ضروری، لازم است معادل های تقویمی که در متن استفاده شده، در پاورقی آورده شود و یا یک جدول تقویم تطبیقی در پایان کتاب قرار گیرد. در هر حال به جز دوران باستان و مباحث مربوط به تاریخ جهان، تقویم های هجری قمری و هجری شمسی ملاک اصلی در متن خواهند بود. در ضمن شایسته است تا حد امکان تاریخچه تقویم های مذکور و چگونگی تبدیل آن ها به یکدیگر، در جای مناسبی از کتاب نوشته شود. این مطلب و نیز معادل هایی که در پاورقی یا جدول تطبیقی آورده می شود، جنبه کاربردی خواهد داشت و دانش آموزان ملزم به حفظ کردن آن ها نیستند.

۴. در متن درس ها فقط سال های بسیار مهم مانند تأسیس یا انقراض حکومت ها و رویدادهای بزرگ ذکر شود و از آوردن دیگر سال ها خودداری شود. همچنین تا حد امکان در ابتدای هر درس، محدوده زمانی موضوع مورد بحث آن درس مشخص شود تا ظرف زمانی آن برای معلم و دانش آموز روشن باشد.

۵. توجه به ارتباط افقی و عمودی محتوا با سایر درس ها و آموخته های پیشین دانش آموزان، از جمله نکات اساسی در تهیه و سازمان دهی محتوا به شمار می آید. در این زمینه، لازم است مؤلفان از هدف ها و محتوای درس هایی مانند: ادبیات، تاریخ ادبیات، دانش اجتماعی، جامعه شناسی، جغرافیا، اقتصاد و دینی در سال های مختلف دوره متوسطه آگاه باشند و آموخته های تاریخی دانش آموزان در دوره های تحصیلی قبلی را مدنظر قرار دهند. همچنین در مواقع ضروری از مطالب مورد بحث در کتاب های دیگر به عنوان مکمل مطلب درس تاریخ و ابزاری برای فعال کردن دانش آموزان بهره گیرند. به عنوان مثال با توجه به وجود درسی به نام «تاریخ ادبیات ایران و جهان» در همین رشته، لازم است از تکرار یا تناقض گویی مباحث مربوط به تمدن و فرهنگ اجتناب شود و چنانچه در متون ادبی مطلبی درباره یک شخصیت یا رویداد تاریخی وجود دارد، ضمن خودداری از تکرار آن، به نحو مقتضی دانش آموزان به آن ارجاع داده شوند و احیاناً فعالیتی بر مبنای آن برایشان پیش بینی شود. در هر حال لازم است چنین مواردی پس از تألیف کتاب از نظر

کارشناسان گروه های مرتبط گذرانده شود.

۶. از به کار بردن اصطلاحات و عبارات ثقیل علمی و ادبی در تألیف اجتناب شود و اصطلاحاتی که آوردن آن ها ضروری است در پایان هر درس، در پاورقی و یا در پایان کتاب توضیح داده شوند.

۷. به منظور ایجاد تنوع در متن، پیوند بیش تر مخاطب با فضای تاریخی هر موضوع و نیز فعال کردن دانش آموزان، پیشنهاد می شود از متون تاریخی (کتاب ها، اسناد و...) به صورت نقل قول در متن درس ها (البته به طور محدود) استفاده شود. به عنوان مثال، می توان با درج متن «فرمان مشروطیت» در درس مربوط به انقلاب مشروطه از دانش آموزان خواست تا با مطالعه آن، نکات اساسی موجود در آن را استخراج کنند. چنین کاری مؤلف را از آوردن توضیحات فراوان در مورد دستاورد این انقلاب بی نیاز خواهد کرد و در عین حال موجب جلب توجه دانش آموزان و تأمل و تفکر و فعالیت آن ها می شود.

۸. میان مطالب درس های متعدد هر کتاب و کتاب های تاریخ سال های دیگر ارتباط منطقی برقرار شود. به طوری که کل هر کتاب و مجموع کتاب ها، حالت یک مجموعه منسجم را داشته باشند. این رابطه تا حد امکان باید در متن برای دانش آموزان روشن شود.

۹. از مواد آموزشی نظیر عکس، نقاشی، نقشه، نمودار، متن کتاب های تاریخی (گاه ادبی) و اسناد به طور گسترده (در حد حجم کتاب) استفاده شود. در این باره توجه به دو نکته ضروری است. یکی آن که میان این مواد و متن درس ارتباطی ملموس و معنادار برقرار شود. دیگر آن که سعی شود از آن ها به عنوان جانشینی برای بخشی از متن استفاده شود.

۱۰. پیش بینی فعالیت هایی برای دانش آموزان که در کلاس یا خارج از آن انجام دهند، از مهم ترین مسائلی است که لازم است بدان توجه شود. این فعالیت ها می تواند شامل مواردی از قبیل: تفسیر و تجزیه و تحلیل عکس ها، نقشه ها، نقل قول ها، بحث درباره یک موضوع یا تحقیق در تاریخ محلی مرتبط با یک موضوع و مانند آن ها باشد. گرچه توجه به این امر ضرورتی اساسی است، اما باید توجه شود که حجم فعالیت ها با زمان درس و توان دانش آموزان و اوقات آن ها تناسب داشته باشد.

یک کتاب (مانند قرآن) آورده شود که معرف موضوع و محتوا و درعین حال برانگیزاننده و زیبا باشد.

د) متن درس - پس از مقدمه، مطالب اصلی درس که شامل بیان رویدادها، توضیح و تحلیل آن‌ها، نقل قول‌ها، مواد آموزشی (عکس، نقشه و...)، فعالیت‌های ضمن درس و گاهی مطلبی کوتاه و فرعی درباره یک موضوع در حاشیه است، آورده شود. توجه به دو عامل حجم کتاب و زمان تدریس در این زمینه ضروری است.

ه) بیش تر بدانید: در اولین بخش از قسمت پایانی هر درس و پس از اتمام طالب اصلی (متن) یک موضوع مهم که به درس مورد نظر با درس بعدی و یا هر دو درس مربوط است و امکان تفصیل آن در متن درس نیست با عنوان «بیش تر بدانید»، آورده شود. به علاوه می‌توان از این قسمت که در هر حال حجم آن نباید بیش از دو صفحه باشد، برای فعال کردن دانش آموزان استفاده کرد.

و) اندیشه و جستجو. در دومین بخش از قسمت پایانی هر درس، چند موضوع تحقیقی به منظور تعمیق آموخته‌ها و تقویت مهارت‌ها مشخص شود. این موضوعات باید تا حد امکان محدود و متناسب با توان علمی و میزان دسترسی دانش آموزان به منابع باشند. به علاوه همه دانش آموزان ملزم به انجام همه آن‌ها نباشند.

ز) پرسش نمونه. در آخرین بخش از قسمت پایانی و به عنوان آخرین مبحث درس چند سؤال نمونه براساس مطالب مندرج در متن و با توجه به حیطه‌های مختلف یادگیری آورده شود. در صورت تألیف کتاب معلم این بخش و نیز بخش اندیشه و جست و جو به آن جا منتقل خواهند شد.

ح) در لابه لای هر درس در مناسبت‌های گوناگون، مبحثی تحت عنوان «فکر کنید و پاسخ دهید»، آورده شود. البته سؤال و یا پرسشی که در این قسمت‌ها مطرح می‌شود، می‌باید برای توضیح بیش تر متن درس و به کارگیری بیش تر دانش آموزان و به خصوص فعالیت ذهنی و مشارکت آنان در کلاس باشد.

(ادامه دارد)

۱۱. مسائل و نیازهای اساسی جامعه و یادگیرندگان نظیر: اهتمام به تمامیت ارضی کشور، فرهنگ جامعه و تهاجم فرهنگی، مسأله مواد مخدر و نقش زنان، به تناسب مباحث، مورد توجه جدی قرار گیرد.

۱۲. «تاریخ محلی» به عنوان محملی برای توجه به تنوع محیطی در کشور و نیز جلب توجه بیش تر دانش آموزان به درس تاریخ مدنظر قرار گیرد. چنان که گذشت این موضوع به ویژه در پیش بینی فعالیت‌ها برای دانش آموزان ظهور بیش تری می‌یابد.

۱۳. در جریان تدوین مطالب و سازماندهی محتوا، لازم است به روش‌های تدریس و ارزش‌یابی پیش‌بینی شده در برنامه (که در ادامه خواهد آمد) توجه کافی بشود. از این جهت، مجموعه مطالب هر درس (اعم از متن، عکس و...) باید طوری طراحی شود که دبیران ملزم به استفاده از همه یا اکثر روش‌های مذکور (بسته به موضوع) باشند و دانش آموزان نیز خواه ناخواه با متن درگیر شوند.

۱۴. در تدوین محتوا به نحوی عمل شود که ضمن بیان واقعیت‌های تاریخی برجسته‌های تمدنی و فرهنگی و مردمی تأکید بیش تری شود و در مجموع، در دانش آموزان نسبت به تاریخ به ویژه گذشته خودشان نگرش منفی ایجاد نشود.

۱۵. با توجه به شرایط ذهنی دانش آموزان در هر سال، سطح و سبک نگارش مطالب متناسب باشد. به علاوه در تهیه محتوا (حجم) و پیش بینی فعالیت‌ها به شرایط متعلقه‌ها و زمینه‌های گوناگون و یادگیرندگان و واقعیت‌های تحصیلی از نظر تعطیلات احتمالی و... توجه شود.

۱۶. در تنظیم ساختار هر درس، این قسمت‌ها ملاک قرار گیرند: الف) عنوان و محدوده زمانی. در این مورد دقت شود که عنوان انتخاب شده گویا و جالب باشد.

ب) مقدمه (مدخل یا...). در این قسمت به طور اجمال (حداکثر ۵ تا ۱۰ سطر) مطلبی درباره هدف‌ها و موضوع درس و ارتباط آن با آموخته‌های قبلی دانش آموزان بیان شود. آوردن عنوان «مقدمه» یا مشابه آن در بالای این قسمت الزامی نیست.

ج) سخنی درباره موضوع درس. در بالای صفحه اول درس‌ها حتی الامکان سخنی از یک شخصیت مذهبی، سیاسی، نویسنده یا

